

## SŁOWO WSTĘPNE

Problematyka rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich jest od dziesiątek lat przedmiotem badań prowadzonych przez wiele ośrodków akademickich i naukowo-badawczych zarówno na świecie, jak i w Polsce. Wynika to ze szczególnej roli rolnictwa jako sektora wytwarzającego żywność oraz jego ścisłych i wieloaspektowych związków z obszarami wiejskimi. O ile wraz z rozwojem gospodarczym następuje systematyczne zmniejszanie się udziału sektora rolnego w procesie tworzenia PKB i wartości dodanej oraz w zatrudnieniu, to jednak funkcja rolnicza jest najważniejszą funkcją obszarów wiejskich, a produkcja rolna – najważniejszym źródłem dochodów mieszkańców wsi.

Do lat 80. minionego stulecia tradycyjnym wyzwaniem dla rolnictwa był wzrost poziomu produkcji rolnej na skutek rosnącego popytu na żywność, który towarzyszył zwiększającej się liczbie ludności świata. Zaawansowane badania i upowszechnienie postępu biologicznego oraz technologicznego sprawiły, że w krajach rozwiniętych problem efektywności produkcji rolniczej, a zwłaszcza jej zwiększania przy stosunkowo niskim poziomie nakładów, został rozwiązany. Rolnictwo nękają jednak inne problemy, m.in. takie jak: konkurencja wewnątrzgałęziowa i międzygałęziowa, słaba pozycja w łańcuchu dostaw, relatywnie niskie dochody, ograniczone możliwości akumulacji kapitału i realizacji inwestycji, upadek tradycyjnych wartości, liberalizacja handlu żywnością, podatność na zmiany klimatyczne i inne.

Większość tych problemów nie wynika z tradycyjnych relacji techniczno-produkcyjnych istniejących w samym rolnictwie, lecz z jego

otoczenia<sup>1</sup>. Procesy zachodzące we współczesnym świecie, a zwłaszcza globalizacja, regionalizacja, technicyzacja czy cyfryzacja wywierają istotny wpływ na zmiany, jakie dokonują się w gospodarce, w tym także w rolnictwie. Funkcjonowanie tego sektora jest obecnie w większym stopniu zdeterminowane czynnikami zewnętrznymi niż wewnętrznymi. Do zewnętrznych na ogół zalicza się uwarunkowania: rynkowe, instytucjonalne, środowiskowe, geograficzne, makroekonomiczne, czy globalne. Natomiast uwarunkowania wewnętrzne związane są z potencjałem produkcyjnym rolnictwa i obejmują zasoby ziemi, pracy, kapitału oraz organizację i zarządzanie. Podział ten wpisuje się niejako w dwa kluczowe procesy przekształceń strukturalnych gospodarstw rolnych (jako dominujących podmiotów rolnictwa), które wskazał Augustyn Woś<sup>2</sup>, badając mechanizm ich rozwoju. Są nimi wewnętrzne przekształcenia gospodarstw chłopskich oraz zmiany sfery bliższego i dalszego otoczenia rolnictwa. Te pierwsze opierają się na tzw. generacyjnym mechanizmie restrukturyzacji, który zawiera trzy istotne elementy: zmiany struktury potencjału wytwórczego gospodarstwa, zmiany struktury produkcji prowadzące do jego specjalizacji oraz usytuowanie gospodarstwa w strukturze rynku. Jego istota polega na zmianach pokoleniowych oraz naturalnym dochodzeniu gospodarstw do kolejnych stadiów: dojrzałości, stadium schyłkowego i powolnej degradacji. Ponieważ stadia te występują równolegle, różnicują tym samym strukturalne cechy rolnictwa. Drugi proces przemian strukturalnych związany jest ze zmianami otoczenia rolnictwa i ich oddziaływaniem na gospodarstwa rolne.

Problemom uwarunkowań rozwoju rolnictwa oraz zmian strukturalnych w nim zachodzących poświęcono wiele opracowań. Oddana do rąk Czytelnika monografia stanowi przegląd wybranych instytucjonalnych i strukturalnych aspektów rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.

---

<sup>1</sup> R. Przygodzka, *Fiskalne instrumenty wspierania rozwoju rolnictwa – przyczyny stosowania, mechanizmy i skutki*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006, s. 24–25.

<sup>2</sup> A. Woś, *Mechanizmy restrukturyzacji rolnictwa*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 1999, s. 12–23.

Ich wybór pozornie może wydawać się przypadkowy. Przyświecała mu jednak myśl przewodnia, spajająca różne wątki ujęte w monografii. Była nią chęć nawiązania do dorobku naukowo-badawczego naszego Przyjaciela i Kolegi, dr hab. Adama Sadowskiego, profesora Uniwersytetu w Białymstoku, któremu poświęcamy tę publikację. Pamięć o Nim jest w nas ciągle żywa i jako autorzy podjęliśmy próbę rozszerzenia, pogłębienia bądź też niekiedy kontynuacji badań prowadzonych przez Adama. Dotyczyły one w zasadzie „od zawsze” problematyki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, w kolejnych latach skupiając się w mniejszym lub większym stopniu na takich zagadnieniach, jak: przemiany strukturalne i własnościowe, zmiany instytucjonalne, polityka rolna z jej instrumentarium, przedsiębiorczość na obszarach wiejskich, turystyka wiejska i agroturystyka i inne.

Jest to zatem monografia szczególna – z jednej strony jest wyrazem naszej pamięci, a z drugiej – podejmując naukową dyskusję w zakresie wybranych instytucjonalnych i strukturalnych aspektów rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, wpisuje się niewątpliwie w nurt aktualnych badań prowadzonych w tym obszarze. Składa się na nią osiemnaście opracowań. Zostały one uporządkowane od zagadnień o najbardziej ogólnym poziomie rozważań do tych, które dotyczą kwestii szczegółowych.

W rozdziale 1., dotyczącym praw własności, Ewa Gruszevska, wykorzystując perspektywę instytucjonalną, określiła istotę tych praw, ich miejsce wśród instytucji oraz rolę w gospodarce. Własność ograniczonych zasobów i prawa do nich stanowią fundamentalną podstawę funkcjonowania każdej gospodarki. Słabo lub nieokreślone prawa własności unieumożliwiają ich egzekwowanie. Autorka podkreśla, że przez długi okres, własność utożsamiano z posiadaniem, czyli możliwością kontroli zasobów i zarządzania nimi, co znacznie utrudniało definiowanie i zastosowanie analizy praw własności w badaniach instytucjonalnych. Dopiero wyodrębnienie głównych praw znajdujących się w wiązce uprawnień związanych z własnością (dostęp, użytkowanie, zarządzanie, współużytkowanie, alienacja) pozwoliło na prowadzenie szerszych badań w tym zakresie, wskazując jednocześnie na takie problemy, jak oportunizm pogłębiający asymetrię informacji, wzrost kosztów transakcyjnych, korupcja, wzrost

niepewności gospodarowania, wzrost negatywnych efektów zewnętrznych i inne. Zatem, jak konkluduje Autorka – dobrze określone systemy praw własności są warunkiem rozwoju gospodarczego.

Rozdział 2., autorstwa Katalin i Istvana Takács, nawiązuje do teorii zrównoważonego rozwoju w rolnictwie, a także pojęcia *de-growth* i biznesu w kontekście myśli Serge Latouche. Autorzy, opierając się na przeglądzie literatury oraz wynikach badań własnych, podkreślają potrzebę poszukiwania takiej ścieżki rozwoju, w której podmioty stanowiące ogniwa w łańcuchu dostaw, wykorzystując innowacje będą dążyć do kooperacji zamiast konkurowania, albowiem innowacje i współpraca to sposoby zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego.

W kolejnym rozdziale (3.) Magdalena Owczarczuk, kontynuując rozważania w nurcie instytucjonalnym, podejmuje problem kultury ekonomicznej mieszkańców obszarów wiejskich w Polsce oraz ocenia zmiany, jakie dokonały się w ciągu ostatnich lat w tym zakresie. Z badań przeprowadzonych przez Autorkę wynika, że wraz z odchodzeniem od homogeniczności polskiej wsi i pogłębianiem jej zróżnicowań, postępem technologicznym, jaki ma miejsce w polskim rolnictwie oraz rozwojem przedsiębiorczości pozarolniczej, odrębność cech kultury ekonomicznej mieszkańców wsi (m.in. gotowość do współpracy, zaufanie, stan wiedzy ekonomicznej), chociaż w coraz mniejszym stopniu, to jednak nadal różni się w porównaniu z mieszkańcami miast. Większy poziom indywidualizmu, niski poziom zaufania w znacznej mierze ograniczają chęć mieszkańców wsi do współpracy w ogóle, w tym przede wszystkim w biznesie, co skłania Autorkę do sformułowania pytania: czy takie postawy będą nadążały za ogólnym tempem rozwoju gospodarczego?

Następny rozdział (4.) podejmuje problem spółdzielczego gospodarowania w XXI wieku. Jego Autorka, Krystyna Zimnoch, wykazuje, że jest to forma prowadzenia działalności gospodarczej, która integrując cele gospodarcze ze społecznymi i środowiskowymi, odnosi sukcesy ekonomiczne w wielu branżach (rolniczej, spożywczej, handlowej, finansowej i innych) zarówno na świecie, jak i w Polsce. Niestety, w Polsce liczba spółdzielni w ostatnich latach znacznie zmalała. Autorka przyczyn zjawiska upatruje

przede wszystkim w zdeformowanej historii rozwoju spółdzielni po II wojnie światowej. Natomiast szanse na jej dalszy rozwój widzi w nowych regulacjach prawnych oraz wymianie pokoleniowej – zwłaszcza u młodych ludzi, dostrzegających korzyści ze wspólnego prowadzenia działalności gospodarczej w formie spółdzielni.

W rozdziale 5. Krzysztof Krukowski podejmuje próbę zidentyfikowania kluczowych czynników sukcesu w zarządzaniu zmianami w organizacji publicznej. Jako przykład wykorzystał jedną z agencji rządowych wdrażającą politykę rolną. Z przeprowadzonych studiów literatury przedmiotu zidentyfikował czynniki najczęściej wskazywane jako te, które pozwalają osiągnąć sukces. Można zaliczyć do nich m.in.: ustanowienie poczucia pilności (potrzeby) zmian (znalezienie właściwej równowagi między ryzykiem a sensem wprowadzania zmian); opracowanie planu wprowadzenia zmian (wizji, strategii); opracowanie modelu wprowadzenia zmian; komunikacja w organizacji; posiadanie wystarczających zasobów; silne przywództwo lidera i inne. Z przeprowadzonych badań ankietowych zrealizowanych w wybranej agencji wynika, że kluczowe znaczenie mają takie czynniki, jak: zmotywowanie pracowników do zmian (100% wskazań na ocenę 4 lub 5), posiadanie wystarczających zasobów (100% wskazań) oraz komunikacja w organizacji (100% wskazań). Wskazując na ograniczenia przeprowadzonych badań, ich Autor podkreślił, że mogą stanowić podstawę dalszych analiz w organizacjach publicznych w obszarze zarządzania zmianami.

Kolejny rozdział (6.), autorstwa Andrzeja Piotra Wiatraka, nawiązuje do zarządzania turystyką w aspekcie strategii rozwoju lokalnego. Autor przybliży w nim istotę i uwarunkowania rozwijania przedsięwzięć na szczeblu lokalnym i poprzez strategie opracowane na tym poziomie. Jako przykład empiryczny (i poddany ocenie) wykorzystuje Lokalną Grupę Działania „Razem dla Radomki” i opracowane przez nią strategie rozwoju lokalnego oraz rozwoju produktu turystycznego. Ich spójność, realność oraz umiejętne wdrażanie zasługuje, zdaniem Autora, na pozytywną ocenę.

W rozdziale 7. Anna Dyhdalewicz, prezentuje wybrane problemy rachunkowości rolnej w świetle aktualnych krajowych i międzynarodowych

przepisów prawa bilansowego. Przede wszystkim zwraca uwagę na wybrane rozstrzygnięcia w ramach Międzynarodowego Standardu Rachunkowości 41 *Rolnictwo* (MSR 41) i Krajowego Standardu Rachunkowości nr 12 *Działalność rolnicza* (KSR 12), które określają specyfikę rachunkowości w rolnictwie oraz wyznaczają kierunek jej rozwoju. Autorka podkreślając szczególne cechy działalności rolniczej i złożoność problematyki rachunkowości z nią związanej, wskazuje na potrzebę rozwijania dalszych badań w tym zakresie.

Artur Jacek Kozuch, w rozdziale 8., dokonuje oceny sposobu ustalania wartości dotacji celowych na zadania zlecone w gminach dochodzących swoich praw przed sądami jednego z okręgów sądowych oraz podejmuje próbę analizy błędów popełnionych w procesie ustalania wartości należnych. Zainteresowanie powyższą problematyką wynika z faktu, że kosztowność realizacji tych zadań zleconych w poszczególnych gminach jest inna, w związku z czym przyjęcie pewnych z góry założonych kwot pokrywających koszty, oznacza w praktyce ich niedoszacowanie w wielu gminach i konieczność domagania się ich wyrównania w długotrwałych i kosztownych procesach, w których również pojawia się problem z interpretacją, a przede wszystkim wyceną kosztów.

Rozdział 9., autorstwa Barbary Roszkowskiej-Mądrej, dotyczy charakterystyki zjawisk i rozwiązań prawnych w Polsce po 1990 roku, w kontekście zmian powierzchni i użytkowania gruntów rolnych. W szczególności Autorka rozpatruje w nim: a) przyczyny zmniejszenia powierzchni gruntów rolnych, b) tempo przeznaczania powierzchni gruntów rolnych na cele nierolnicze, c) ocenę rozwiązań prawnych, służących ochronie gruntów rolnych w Polsce i w ramach polityki Unii Europejskiej, wspierających zachowanie użytkowania rolniczego na gruntach rolnych. Z przeprowadzonych w rozdziale rozważań wynika, że powierzchnia gruntów rolnych systematycznie się zmniejsza, przy czym tempo tego zmniejszania jest niejednakowe w różnych latach, a zasadniczą przyczyną tego ubytku jest przekazywanie gruntów na cele osiedlowe. Ponadto na kształtowanie struktury użytkowania ziemi na cele rolnicze i nierolnicze korzystny wpływ już wywarła i może dalej wywierać Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej.

Jarosław Mioduszewski – w rozdziale 10. – podejmuje problem dzierżawy jako instrumentu zagospodarowania gruntów należących do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. Autor na gruncie analizy aktów prawa i danych statystycznych, wyodrębnił, poczynając od 1989 roku, pięć charakterystycznych okresów w gospodarowaniu tymi gruntami. Znaczenie dzierżawy w każdym z nich było pokłosiem przede wszystkim przyjętych rozwiązań formalnoprawnych, wynikających m.in. z polityki rolnej państwa, a przede wszystkim postrzegania ziemi jako specyficznego czynnika produkcji.

W kolejnym rozdziale (11.) Iwona Szczepaniak oraz Marek Wigier podejmują próbę identyfikacji kluczowych czynników, które w największym stopniu wpłynęły na dynamiczny rozwój polskiego sektora rolno-spożywczego w okresie członkostwa w Unii Europejskiej. Ponadto Autorzy wskazali czynniki, które ich zdaniem, mogą stanowić o perspektywach rozwoju tego sektora. Z badań zaprezentowanych w rozdziale wynika, że do czynników sukcesu analizowanego sektora zaliczyć można wsparcie finansowe zarówno z funduszy strukturalnych UE, jak i budżetu Wspólnej Polityki Rolnej, co pozwoliło na przyspieszenie procesów modernizacji w sektorze, napływ inwestycji bezpośrednich, otwarcie rynku zarówno unijnego, jak i rynków krajów wschodzących. Natomiast o przyszłości sektora i utrzymaniu przewag konkurencyjnych decydować będą innowacje, nowe technologie cyfrowe oraz podążanie za nowymi trendami rynkowymi.

Problematyki rozwoju sektora rolno-spożywczego dotyczy również kolejny rozdział (12.). Przy czym jego Autor, Adam Edward Szczepanowski, zwraca większą uwagę na przekształcenia strukturalne, które miały miejsce w ciągu ostatnich kilkunastu lat, zarówno w obrębie samego sektora, jak w ujęciu regionalnym.

Anna Olszańska (rozdział 13.) analizuje zmiany strukturalne na rynku mięsa czerwonego, który w Polsce zawsze odgrywał istotną rolę. Z badań Autorki wynika, że w okresie objętym analizą, znacznie wzrósł skup zarówno żywca wieprzowego, jak i wołowego, głównie za sprawą otwarcia rynku europejskiego oraz eksportu. Cechą charakterystyczną tych zmian

jest także znaczna koncentracja produkcji obu rodzajów mięsa. Na uwagę zasługuje też znaczne zróżnicowanie regionalne produkcji mięsa wieprzowego i wołowego oraz wyraźna w niej dominacja województwa wielkopolskiego.

Na wielkość produkcji żywca wieprzowego i jednocześnie wzrost ryzyka związanego z jego produkcją, w ciągu ostatnich lat duży wpływ wywarła choroba określana jako ASF (*African Swine Fever* lub afrykański pomór świń). Na problem ten zwraca uwagę Wojciech Florkowski (rozdział 14.), przede wszystkim wyjaśniając istotę samej choroby, jej genezę i skutki oraz analizując zmiany w sektorze produkcji wieprzowego żywca rzeźnego w województwie podlaskim (czyli regionie, w którym wystąpiły pierwsze ogniska choroby), ze szczególnym uwzględnieniem okresu od potwierdzenia przypadków ASF.

Marian Woźniak i Małgorzata Lechwar w rozdziale 15. zwracają uwagę na szczególną rolę, jaką odegrała integracja Polski z Unią Europejską w trwałości rozwoju obszarów wiejskich. Wsparcie finansowe z funduszy strukturalnych i ze środków Wspólnej Polityki Rolnej stało się nie tylko źródłem zmian strukturalnych w rolnictwie, ale także czynnikiem dynamizującym skalę inwestycji infrastrukturalnych i środowiskowych. Badania przeprowadzone przez Autorów w odniesieniu do obszarów wiejskich województwa podkarpackiego potwierdzają ten szczególny wpływ.

Przedsiębiorczość wiejska i jej zmiany dokonujące się w trakcie ostatnich 25 lat są przedmiotem rozważań rozdziału 16. autorstwa Renaty Przygodzkiej. Wskazując na znaczenie tej przedsiębiorczości w funkcjonowaniu obszarów wiejskich, a zwłaszcza w utrzymaniu ich żywotności, Autorka analizuje dynamikę zarówno liczby, jak i struktury podmiotów prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą na wsi. Szczegółowymi badaniami objęła obszary wiejskie województwa podlaskiego. Wynika z nich, że we wszystkich badanych gminach zwiększył się poziom przedsiębiorczości, jednak zmiany te dokonują się w niejednakowym tempie. Jest ono najwyższe na obszarach charakteryzujących się najlepszymi wskaźnikami demograficznymi.

Mirosława Kozłowska-Burdziak w rozdziale 17. dokonuje oceny zainteresowania rolników województwa podlaskiego realizacją działań rolnośrodowiskowych od roku 2004 i podejmuje próbę określenia wpływu tych działań na rolniczy krajobraz województwa podlaskiego, czyli regionu Polski, w którym zainteresowanie programami rolnośrodowiskowymi jest wysokie. Programy te stanowią alternatywne i uzupełniające źródło dochodów rolniczych, co w relatywnie trudniejszych warunkach gospodarowania ma szczególne znaczenie.

Podobną problematykę, ale w odniesieniu do subregionów konińskiego i leszczyńskiego podejmują w ostatnim rozdziale (18.) Aleksander Grzelak i Marcin Kościelniak. Celem ich badań było rozpoznanie i porównanie realizacji programów rolnośrodowiskowych w zakresie dynamiki i struktury w latach 2004–2016 w obu powiatach.

\*

Mamy nadzieję, że zaprezentowane w monografii zagadnienia będące, w wielu przypadkach pokłosem oryginalnych badań, spotkają się z zainteresowaniem i życzliwym przyjęciem, a przede wszystkim utrwala pamięć o naszym Przyjacielu i Koledze – Adamie Sadowskim.

*Renata Przygodzka*  
*Ewa Gruszevska*